

QIYOSIY TILSHUNOSLIK ELEMENTLARIDAN FOYDALANGAN HOLDA CHET TILINI O'QITISH

Tojiyeva Anora Baxtiyorovna

Sh. Rashidov nomidagi

SamDU 1-kurs doktoranti

So'nggi yillarda lingvistik tadqiqot doirasi juda kengaydi. Turli til sistemalarini o'rganishda tilshunoslar hamma tillarga va har qaysi tilning o'ziga xos belgilarini guruhlarga ajrata boshladilar. Bu belgilarni taqqoslashda universal usulga ehtiyoj sezildi.

Qiyosiy tilshunoslik elementlaridan foydalangan holda chet tilini o'qitishda uslubshunoslikning ijobiy imkoniyatlari yotadi. Inson fikrini til vositasida ifodalashning o'ziga xos qonunlari bor¹. Bu qonunlar barcha va ayrim tillarga xos bo'lishi mumkin. Lingvistik izomorfizm va lingvistik allomorfizm xususiyatlarini genetik munosabatlar- dan ajratib o'rganish, ifoda planidagi til sistemasida o'lchov birliklarining tillararo adekvatligi va adekvat emasligi, bir til sistemasida esa ularning yaruslararo sinonimligi, ularning taksonomiyasi (o'xshashligi) masalalari qiyosiy tipologiyaning asosiy tadqiqot obyektlaridir. Bu universal usul yaratildi va u til universaliyasi deb ataldi. Til universaliyasi struktural lingvistikaning amaliy mahsuli sifatida yuzaga keldi. Barcha til sistemalari uchun mushtarak bo'lgan belgilarni ifodalashdagi muvofiqlik va nomuvofiqlikni o'rganuvchi bu usul qiyosiy tipologiya faniga taalluqlidir. Qiyosiy grammatika qiyosiy tipologiyaning bir tarmog'i bo'lib, u grammatik bosqich birliklarini tekshiradi, umumlashtiradi va taqqoslash yo'li bilan grammatik sistema birliklarining moslashuv qonuniyatlarini yaratadi, grammatik kategoriyalarning ifodalanishidagi mazmun va ifoda planlari birliklarining tillararo aloqasini o'rganadi. Tillar ilgari ham bir-biriga solishtirib o'rganilgan, ammo bu taq- qoslashda ularning faqat tarixiy qardoshlik tomonigagina e'tibor berilgan. Uzoq davrlar mahsuli bo'lmish qiyosiy grammatika XIX asrda juda rivojlandi. Biroq u vaqtda tillarning faqat genetik qardoshlik munosabatlarinigina taqqoslash asosiy o'rin tutar edi. Tipologik qiyos esa tillarning faqat genetik umumiyligi bilan bog'liq bo'lmaganligi sababli ko'pgina tillar to'g'risida talay aniq ma'lumotlar to'plangan XX asrda tilshunoslikning eng muhim muammolaridan biriga aylanib qoldi. Ammo qiyosiy tipologik metod tasodifan paydo bo'lgan emas. Tilshunoslik fanining bir tarmog'i bo'lmish qiyosiy tipologiyaning vujudga kelishi

¹ Saydaliyev S.S. Chet tili o'qitish metodikasidan ocherklar. – N.: Namangan, 2004. – 78-b.

va rivojlanishining o'ziga xos tarixi bor. Turli qardosh va qardosh bo'lmagan tillardagi ayrim xususnyatlarni fonologik, grammatik, semantik, etimologik va stilistik nuqtayi nazardan solishtirishni, garchi, qisman va tarqoq shaklda bo'lsa-da, bir necha davrlarni o'z ichiga oluvchi tillar nazariyasiga doir asarlarda uchramiz. Qiyosiy tipologik grammatikaning rivojlanish tarixi tillarning grammatik sistemasi haqidagi ta'limotning rivojlanish tarixi va ayrim grammatik kategoriyalarning o'rganilish tarixi bilan bog'liqdir. Qiyosiy metodning asoschisi A.V.Sherba bo'lib bu metodni hozirgi davr chet til o'qitish jarayoniga moslashtirgan. Metod asoschisi ishini samarali davom ettirgan pedagogika fanlari akademiyasi muxbir a'zosi, professor I.B.Raxmonov bo'lgan. Ushbu metodni qiyoslash, ona tiliga suyanib ish ko'rish nutq faoliyatlarini bir yo'la o'rgatish singari hususiy printsiplari 40-50 yillarda shakllanadi va keng ko'lamda amaliy qo'llanadi. Chet til o'qitishning amaliy, ta'limiy va tarbiyaviy maqsadlari ilmiy asoslab berilgan bu metodning birinchi ko'rinishi edi. 60-yillardan hozirgacha bo'lgan vaqt ichida ongli-qiyosiy metod zamonaviylashtirildi. Jumladan, qiyoslash o'quvchilarning dars paytidagi yumush tarzida emas, balki mashqlar sistemasini tuzishda metodist va muallim vakolatiga kiradigan ishdir. Ongli-qiyosiy metodning birinchi ko'rinishida qoida asosida mashq bajariladi. Zamonaviy ko'rinishda mashq jarayonida amaliy ruxdagi qoida umumlashtiriladi. O'quvchi qiyoslash, qoidani yodlash va aytib berish, nazariy bilimlar yig'ish bilan maxsus shug'ullanmaydi. Metod atamasini ifodalashning yana bir turi chet til o'qitish jarayonida amaliy foydalaniladigan metodlardir. Ular uchta:

- 1) tanishish
- 2) mashq qilish
- 3) qo'llash

Ushbu uch atamani metodik tadqiqotlarda turli nomlar bilan yuritib kelindi. Ko'pchilik tan olgan va o'qitishda bevosita mushohada qilish mumkin bo'lgan mazkur metodlar o'quvchi nuktai nazaridan nomlangan. O'quvchining chet tili o'rganishdagi vazifasi o'quv materialini bilan tanishish, ko'nikma va malaka hosil qilish maqsadida mashq qilish hamda o'z fikrini bayon etish chog'ida, ya'ni nutqiy muloqotda tildan foydalanishdan iborat. Har bir metodning o'ziga xos xususiyatlari bor. Tanishish o'quv materialini o'rganishdagi birinchi qoidadir. Til birligini o'rganishga kirishilar ekan, o'quvchi uning shaklini (tovush tomonini og'zaki nutqda aniq ravshan ko'rsatish yoki grafik tili sonini yozma matndan ko'rib o'qiy olish), ma'noni (predmet xodisa harakat bilan fikran bog'lash) va qo'llanilishi (boshqa birliklar bilan qo'shilishi, qanday holatda ishlatilishi) bilan tanishadi. Shaki,

ma'no va qo'llanish har bir leksik yoki grammatik birlikda o'rganiladigan uch tomondir. Ular bilan tanishish o'quv birligini o'zlashtirishning boshlanishi demakdir. Ushbu birlik xotirada saqlanishning asosiy shartlaridan biri uni eshitish va ko'rish sezgilari yordamida idrok qilishdir. Shu paytda til birligi mashq qilish bosqichidan o'tadi. Mashq qilish yo'li bilan o'rganilayotgan til hodisalari mustaxkamlanadi, ularga oid dinamik stereotip shakllanadi. Ushbu dinamik stereotip nutq jarayonida operatsiya maqomida ishga tushadi. Mashq qilishda mashqlar miqdori va sifatiga, ya'ni nechta va qanday mashq bajarish masalasiga alohida e'tibor beriladi. Mashq qilish chog'ida o'quvchi o'zlashtirayotgan ko'nikma muallim nazorati ostida bo'ladi, Nazorat qilishning eng tejalish usuli test o'tkazishdir.

"Tillar o'rtasidagi aloqalar haqida gapirganda, xususan, o'zlashtirilgan so'zlar materiallarini tahlil qilish, o'qituvchi o'qitish samaradorligini oshirish uchun turli tillarni taqqoslash elementlaridan foydalanishi mumkin. O'qitish usullarini takomillashtirish mumkin. Bunday holda, o'zbek tilini ushbu o'quvchilar o'rganayotgan chet tili bilan taqqoslash kerak bo'ladi.

